

บทสรุป

ในการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ต้องประพฤติปฏิบัติตาม “แนวทางสายกลางแห่งปัญญา” ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ด้วยข้อปฏิบัติตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” ซึ่งเป็นแก่นสาระสำคัญในพระธรรมวินัยนี้ คือ (๑) การเริ่มต้นด้วยปัญญาที่ถูกต้อง (๒) การดำเนินปฏิบัติด้วยปัญญาที่ถูกต้อง และ (๓) การนำไปสู่ปัญญาที่ถูกต้องยิ่ง ซึ่งหมายถึง “สัมมาทิฐิ” ทั้งฝ่ายโลกียธรรม และ โลกุตตรธรรม การเริ่มต้นที่ถูกต้อง ย่อมนำไปสู่สิ่งที่ถูกต้องยิ่งขึ้น ไม่ผิดเพี้ยนวิปลาสจากความเป็นจริง ให้พิจารณาด้วย “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง “การใช้ความคิดถูกวิธี” คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวาทาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสถานะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ที่เรียกว่า “ปฏิจสุมปบาท ๑๒-อิทัปปัจจยตา” หรือ “ปัจจัย ๒๔” [ปัจจัยการ ๑๒] หรือเรียกว่า “ตลตา” หมายถึง ความเป็นอย่างนั้น ความเป็นเช่นนั้น ภาวะที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของมันอย่างนั้นเอง คือ เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยไม่ได้เป็นไปตามความอ่อนวอนปรารถนา หรือการคลบ้นคาลของใครๆ

คำว่า “ปัจจัย ๒๔-มหาปฏิฐาน” หมายถึง ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกระทั่งหาข้อสรุปพื้นฐาน [Generalizations = ข้อคิดเห็นทั่วไป] ได้ตามเป็นจริง ดังเช่นการได้รู้ถึง “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักษุ” หมายถึง ความรู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญา ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา” แล้วค่อยเกิดปัญญาเห็นแจ้งรู้จริงถึง “นามรูปโดยไตรลักษณ์” คือ เห็นตาม “สามัญลักษณะ” ได้แก่ “อนิจจตา-ทุกขตา-อนัตตตา” อันทำให้เกิด “ญาณวิโมกข์” [ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์] ที่จะทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ คือ เกิดปัญญาเห็นแจ้งรู้จริง [ตรัสรู้] ใน “อริยสัจธรรม-อริยสัจ ๔” ได้แก่ (๑) ทุกขอริยสัจ-อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ-ปฏิจสุมปบาท (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ-ผลญาณ-นิพพาน และ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ-มคตญาณ ซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิด “ปัญญาตรัสรู้สัมโพธิญาณ-อัสวักขยญาณ”

เพราะฉะนั้น การเกิดสภาวะที่ประกอบด้วยความหยั่งรู้ด้วยญาณในวิปัสสนา หมายถึง “ญาณสัมปยุตต์” [ประกอบด้วยปัญญา = โยนิโสมนสิการ] จึงเป็นขั้นตอนการวิวัฒนาการพัฒนาปัญญาที่สำคัญอย่างยิ่งยวดในการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “การเจริญภาวนา” ที่บรรดาผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาต้องเข้าใจอย่างถูกต้องตามหลักในพระพุทธศาสนา คือ “อริยธรรม ๘” [อริยศีล-อริยสมาธิ-อริยปัญญา-อริยวิมุตติ] โดยมีปัจจัยต่างๆ ที่สนับสนุนความตรัสรู้และอริยมรรคร่วมกันอย่างมีเหตุผล เป็นไปตาม “กฎธรรมชาติ-ปฏิจสุมปบาท-ไตรลักษณ์” [อริยสัจ ๔] อย่างแท้จริง อันเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นทั้ง (๑) “สมาธิในวิปัสสนา-สมาธิ ๓” [อารัมมณูปนิชฌาน-การเพ่งอารมณ์ด้วยรูปธรรม ได้แก่ “กรรมฐาน ๔๐” เพื่อทำให้เกิด

ความสงบเย็นทั้งกายและใจ] และ (๒) “**วิปัสสนาญาณ-วิโมกข์ ๓**” [ลักษณะปนิชฌาน-การเพ่งลักษณะแห่งความหลุดพ้นโดยไตรลักษณ์ ซึ่งทำให้เกิดปัญญาญาณ] โดยเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ นั่นคือ เพ่ง “**นิพพาน**” อันมีลักษณะเป็น “**สูญญตะ-อนิมิตตะ-อัปปณิหิตตะ**” [อนัตตตา-อนิจจตา-ทุกขตา] ซึ่งหมายถึง การเห็น “**สังขภาวะแห่งนิพพาน**” [ผลญาณ] เพราะฉะนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุดในการเจริญภาวนา เพื่อบรรลุถึง “**ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ**” ประกอบด้วยปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ (๑) “**ปัญญาเห็นธรรม**” [ปริโยคาหณา-ความหยั่งโดยรอบ] กับ (๒) “**ปัญญาตรัสรู้**” [อภิสมัย-ความตรัสรู้] ซึ่งต้องเป็นปัจจัยค้ำจุน กันและกัน โดยสืบเนื่องกัน และการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น ก็ต้องประพฤติปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมเนียมของ สังคมอย่างมีเหตุผล ที่ต้องประกอบด้วยปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ (๑) **ศีลวัตรที่งดงาม** (๒) **จิตใจที่งามแท้** และ (๓) **ปัญญาที่เป็นเลิศ** ซึ่งสามารถเป็น “**ผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ**” ได้จริง

อย่างไรก็ตาม ในโลกแห่งความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติธรรมไม่ใช่ผู้ที่แยกตนออกจากสังคม ไปดำเนินชีวิตตามลำพังในป่า ทำตนไม่เป็นประโยชน์ต่อสังคม **เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม** ที่ต้องดำเนินชีวิต ร่วมกันด้วยความมีจิตงดงามสง่างามสูงส่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน การแสดงตนว่า “**ผู้เป็นพุทธะ**” [ผู้ประกอบด้วย **องค์แห่งศีลเลขธรรม** ทั้ง ๖ ประการ คือ ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส และเพื่อความมักน้อย “**อัปปิณฑตา**” ได้แก่ **วิราคะ-การสํารอกกิเลส-ความหายกำหนดยินดี ๑ นิโรธะ-การดับกิเลส-ความดับทุกข์ ๑ อุปสมะ-การสงบระงับกิเลส ๑ อภิญญา-ปัญญาอันยิ่งยวด ๑ สัมโพธิะ-ตรัสรู้พร้อม ๑ นิพพาน-วิวิญญะ [วิวิญญะ] -ความดับสนิทแห่งกิเลส-ความพ้นวิภูสงสาร ๑] จึงเป็นเรื่อง “**ความเป็นเลิศทางปัญญาและศีลธรรม**” เป็นประโยชน์ ต่อสังคม “**ผู้นำทางจิตวิญญาณ**” ที่พร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ (๑) **ผู้รู้** (๒) **ผู้ตื่น** (๓) **ผู้เบิกบาน** ซึ่งต้อง แสดงออกด้วยเกณฑ์ “**พุทธคุณ ๓**” ได้แก่ (๑) **ปัญญาคุณ** (๒) **วิสุทธิคุณ** (๓) **กรุณาคุณ** ดังพระพุทธเจ้าทรง ประพฤติเป็นแบบอย่างที่ดีมาแล้ว เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ต้องแสดงนัยถึง สภาวะที่ไม่ใช่ “**ผู้มีโสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส-เป็นธรรมดา**” ที่ต้องพัฒนาตนให้ถึง “**ความเป็นอริยสาวก-อริยสาวิกา**” [อริยบุคคล-สัตบุรุษ-อุดมบุรุษ] นั่นคือ มีความตื่นตัวในการบำเพ็ญเพียรภาวนาให้ถึงประโยชน์ สูงสุดให้ได้ ซึ่งหมายถึง “**ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ**” โดยขึ้นอยู่กับ “**กำลังความคิดแห่งปัญญาในแต่ละบุคคล**” ที่ประกอบด้วย “**วิริยะ-ขันติ**” คือ **ความพากเพียร** กับ **ความอดทน** จะเข้ามาลองเล่นประพฤติปฏิบัติ ตนไปตามอารมณ์ความรู้สึกอย่างไม่มีเหตุผลหรือไม่ประกอบด้วยปัญญา ย่อมทำให้เสียเวลาชีวิตไปเปล่าๆ ไม่ประจักษ์ชัดกับแนวคิดที่ว่า “**เห็นตายก่อนตาย-เห็นนิพพานก่อนนิพพาน**” [เสียดาเกิดที่เป็นคน]**

นอกเหนือจากนี้ ยังกล่าวได้ว่า การปฏิบัติเจริญภาวนานั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “**ความรู้ความเข้าใจตนเอง**” [อัตตสัมปทา หรือ จิตตามพิจารณาจิต] คือ “**ความรู้จักตนด้วย ศีล-สมาธิ-และ-ปัญญา**” [การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘] เป็นการค้นหาความจริง “**ปรมาตมัจจะแห่งตัวตนของตนเอง**” [กระบวนการทบทวนขั้น ๕-ขั้นชวินิมุต] ที่ให้ความสำคัญที่ “**สติ-สมาธิ-ฉาน**” กับ “**สัมปชัญญะ-ปัญญา-ญาณ**” ที่เกิดขึ้นควบ กัน [ปัสสัททชยูกพาที] และรวมถึง “**วิริยะ-ความเพียร**” เมื่อเข้าใจถูกต้องในตนอันเป็นองค์ประกอบภายในดี แล้ว [สัมมาทิฏฐิ] ก็ให้ทำความเข้าใจให้ถูกต้องกับสภาวะอันเป็นองค์ประกอบภายนอก [ผู้อื่น-สังคม-

ธรรมชาติ) เพื่อให้มีชีวิตที่สมประกอบสมบูรณ์ คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องโดยธรรม เป็น “สัมมาทิฐิ” ทั้งทางโลก [โลกียสัมมาทิฐิ] และทางธรรม [โลกุตตรสัมมาทิฐิ] ไม่บิดเบี้ยว-วิปริต-วิปลาส-ผิดเพี้ยน จากความเป็นจริงตามกำหนดธรรมดาคือเป็น “กฎธรรมชาติ” ในประการสุดท้าย คือ “ผู้ปฏิบัติธรรมไม่ควรดำเนินชีวิตด้วยความประมาท” นั่นคือ “มีสติสัมปชัญญะ” [อัปมาทะ-ความไม่ประมาท = อินทริยสังวร] และให้ดำเนินชีวิตตาม “เส้นทางสายกลางแห่งปัญญา” นั่นคือ “มัชฌิมาปฏิปทา” ด้วยการประพฤติปฏิบัติด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” [โพธิปักขิยธรรม ๓๗ = เอกายนมรรค คือ ทางอันเอก] อย่างสืบเนื่องอยู่เรื่อยๆ เป็นนิรันดร์ ทำให้มาก ได้แก่ (๑) เริ่มต้นด้วยปัญญา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา (๓) นำไปสู่ปัญญาอันยิ่งยวด คือ เป็นผู้เข้าใจทั้งกระแสโลกและกระแสธรรมตามที่เป็นจริง ด้วยปัญญาแตกฉานอันยิ่งยวด ที่เรียกว่า “ปฏิสัมภิทา ๔” [ปฏิสัมภิทาญาณ = อตถปฏิสัมภิทา-ธัมมปฏิสัมภิทา-นิรุตติปฏิสัมภิทา-ปฏิภาณปฏิสัมภิทา] และประกอบด้วย “ปัญญา ๓” หมายถึง “ความรอบรู้-รู้ทั่ว-เข้าใจ-รู้ซึ่ง” ได้แก่ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา และ (๓) ภาวนามยปัญญา แล้วจะพบแต่ความสุขความเจริญอย่างแท้จริงในชีวิต และจะได้ไม่รู้สึกกระดากอายคนอื่นว่า “ตนก็เป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนิกชนแห่งพระพุทธศาสนา” [ดู -การเปรียบเทียบกระบวนแก้ปัญหาลำพังของปัญญาสามัญกับปัญญาอริยะ] และประการสำคัญแห่งการปฏิบัติธรรมพระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนไม่ให้เชื่อใครง่ายๆ ที่เรียกว่า “กาลามสูตร” นั้น ต้องพิจารณาด้วยเหตุผลและพิจารณาญาณของตนเองว่าเป็นประโยชน์แท้จริงหรือไม่ นั่นคือ “ใช้ทางอริยมรรคหรือไม่” ได้แก่

อย่าปลงใจเชื่อ:-

- (๑) ด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) ด้วยการถือสืบๆ กันมา
- (๓) ด้วยการเล่าลือ
- (๔) ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- (๕) ด้วยตรรกวิทยา-การสืบค้นคิดหาเหตุผล
- (๖) ด้วยการอนุมาน คาดคะเน คาดสุ่มเดา คาดหมาย
- (๗) ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- (๘) เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน
- (๙) เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ
- (๑๐) เพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

ข้อควรระวัง:- คือ ไม่ได้แนะนำให้แสดงตนเป็นผู้ก้าวร้าว ไม่แสดงความเคารพต่อผู้อื่น เป็นเหตุให้ไม่สามารถรับคุณธรรมได้ คือ จิตยังมี “อุปกิเลส ๑๖” [จิตตอุปกิเลส = โทษเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ซึ่งกำจัดด้วยการทำสมาธิ

ในแต่ละขั้น—รูปมาน ๔ หรือ สมถภาวนา] ครอบงำอยู่ ยังไม่ใช่ “จิตประภัสสร” อันเป็น “โสภณจิต” คือ จิตงดงาม ที่จะเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาต่อไป ได้แก่

“อุปกิเลส ๑๖” หมายถึง โทษเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองขุนมัว รับ
คุณธรรมได้ยาก เรียกอีกอย่างว่า “จิตตอุปกิเลส” ได้แก่

- (๑) อภิหยาวิสมโลภะ —คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลภไม่สมควร
- (๒) พยาบาท —คิดร้ายเขา
- (๓) โภชะ —ความโกรธ
- (๔) อุปนาหะ —ความผูกโกรธ
- (๕) มกัชะ —ความหูกความดีของผู้อื่น
- (๖) ปลาสะ —ความตีเสมอ
- (๗) อีสสา —ความริษยา
- (๘) มัจฉริยะ —ความตระหนี่
- (๙) มายา —มารยา
- (๑๐) สาถยยะ —ความโอ้อวดหลอกเขา
- (๑๑) ถัมภะ —ความหัวดีถือกระด้าง
- (๑๒) สารัมภะ —ความแข่งดีไม่ยอมลดละ
- (๑๓) มานะ —ความถือตัวทะนงตน
- (๑๔) อคิมานะ —คูหมิ่นเขา
- (๑๕) มทะ —ความมัวเมา
- (๑๖) ปมาทะ —ความประมาทละเลยเลินเล่อ

เพราะฉะนั้น ก่อนลงมือปฏิบัติจริงควรศึกษา “ภูมิหลังความเป็นมาของหลักพุทธศาสนา” ให้
ถ่องแท้ก่อน รวบรวมข้อมูลให้มากที่สุดก่อนการตัดสินใจว่า ข้อประพจน์ปฏิบัติธรรมนั้น ใช่ว่าสั่งสอนของ
พระศาสดา “พระธรรม-พระวินัย-สัจจธรรม” [สัจจธรรม] จริงหรือไม่ ถ้าไม่ใช่ ก็ควรปลีกตัวออกห่าง
เพราะจะไม่ได้ประโยชน์อะไรจากผู้แนะนำนั้น มีแต่จะถูกทิ้งคอยตกเป็นเครื่องมือสร้างประโยชน์ในทาง
อกุศลมากกว่า ฉะนั้น “ความเชื่ออย่างไรเหตุผลจึงเป็นข้อผิดพลาดอย่างรุนแรงในการปฏิบัติธรรม” เพราะ
ไม่ใช่เรื่อง “สัมมาทิฐิ” อันเป็น “ปัญญาเห็นธรรม-ปัญญาตรัสรู้” ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะบรรลุถึงความ
ตรัสรู้สัมโพธิญาณได้ จึงมี “ปัญญาญาณ-ปัญญาอริยะ” และ “กระบวนทัศน์แตกต่างกัน” ตาม “ภูมิรู้-ภูมิ
ธรรม-ภูมิปัญญา” ในแต่ละบุคคลที่สะสมมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ “ผู้ปฏิบัติธรรมพึงรู้ได้ด้วย
ตนเอง” ว่าใช่หรือไม่ใช่ทางแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรคมีองค์ ๘” และ “เอกายนมรรค” [ทางอันเอก
คือ ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจด หมดความทุกข์ และ บรรลุนิพพาน =

โพธิปักขิยธรรม ๓๗] ถ้าคิดไม่ได้ถึงขั้นนี้ ย่อมแสดงนัยถึงความก้าวหน้าในการภาวนานั้น “**เป็นไปได้ยากมาก**” ฉะนั้น ทำอย่างไร ผู้ปฏิบัติธรรมจึงจะสามารถเข้าถึง “**ปฏิบัติอันยิ่งแห่งอริมรรค**” อย่างแท้จริง และสามารถประพฤติปฏิบัติที่ทำ “**โยนิโสมนสิการ**” ได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมที่ชื่อว่า “**สัมมัตตะ ๑๐**” ดังนี้

“**สัมมัตตะ ๑๐**” หมายถึง **สภาวะที่ถูกต้อง-สิ่งที่ถูกต้อง** ได้แก่

- (๑) “**สัมมาทิฐิ**” —เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้อกุศลและอกุศลมูล กับกุศลและกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจาสมุปบาท
- (๒) “**สัมมาสังกัปปะ**” —คำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมะ อพยบาท อวิหิงสา
- (๓) “**สัมมาวาจา**” —เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสัจจิต ๔
- (๔) “**สัมมากัมมันตะ**” —กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจิต ๓
- (๕) “**สัมมาอาชีวะ**” —เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
- (๖) “**สัมมาวายามะ**” —พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน ๔ หรือ สัมมปธาน ๔
- (๗) “**สัมมาสติ**” —ระลึกรู้ชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔
- (๘) “**สัมมาสมาธิ**” —ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔
- (๙) “**สัมมาญาณ**” —รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ และ ปัจจเวกขณญาณทั้ง ๑๕ ประเภท
- (๑๐) “**สัมมาวิมุตติ**” —หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ

และนอกจากนี้ ยังต้องวิวัฒน์พัฒนาตนเองด้วยปัญญาให้ถึง **ภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม** ที่เรียกว่า “**อนุตตรियะ ๓**” ให้เป็นทักษะกระบวนการคิดที่คู่ขนานกับ “**สัมมัตตะ ๑๐**” ดังนี้

“**อนุตตรियะ ๓**” หมายถึง **สภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม** ที่ประกอบด้วย (๑) เป้าหมาย (๒) แนวปฏิบัติสู่ความเป็นเลิศ และ (๓) ผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้น ได้แก่

- (๑) “**ทัสสนาอนุตตรियะ**” —การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือเห็นนิพพาน ซึ่งหมายถึง “พิจารณาเห็นเป้าหมายที่จะเกิดขึ้น ได้ชัดเจน”
- (๒) “**ปฏิบัติอนุตตรियะ**” —การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่าย หมายถึง อามรรคมีองค์ ๘ ซึ่งหมายถึง “พิจารณาเห็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความสำเร็จได้”
- (๓) “**วิมุตตาอนุตตรियะ**” —การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือ **นิพพาน** ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ สัมโพธิญาณเป็น “**พระอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า**” คือ “**ความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยชอบและยอดเยี่ยมด้วยพระองค์เอง**” ซึ่งหมายถึง “พิจารณาเห็นผลสำเร็จที่จะเกิดขึ้น ได้ชัดเจน”

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติธรรมไม่ใช่เรื่อง **หลับหูหลับตา มกั๋นไปทั่วทิศ หลงกันไปทั่ว** **ทาง** เพราะไม่รู้จักใช้เหตุผลและวิจารณ์ในการไตร่ตรองข้อประพฤติปฏิบัตินั้น ว่าใช่ (๑) “**ทางสายกลาง** **แห่งปัญญา**” หรือไม่ คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรคมีองค์ ๘**” ที่สัมพันธ์กับ (๒) “**สัมมัตตะ ๑๐**” คือ “**สิ่งที่** **ถูกต้อง-สภาวะที่ถูกต้อง**” รวมกับ (๓) “**อนุตตรियะ ๓**” คือ “**สิ่งที่ยอดเยี่ยม-สภาวะที่ยอดเยี่ยม**” ที่เป็นปัจจัย **รวมใน “การตรัสรู้สัมโพธิญาณ”** ถ้าไม่มี “**สหชาติปัจจัย-ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน**” กับ “**อุปนิสสยปัจจัย-ปัจจัย** **โดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า**” ทั้ง ๓ ประการ ดังกล่าวนั้น ย่อมถือว่า “**การประพฤติปฏิบัติตามธรรม** **เหล่านั้น เป็นเรื่องข้อผิดพลาด ความคลาดเคลื่อน**” คือ “**มิจฉาทิฏฐิ**” คือ **ความเห็นผิด** โดยไม่ต้องสงสัย **เพราะเป็นการคิดด้วยความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ที่ผิดๆ ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง** คือ “**กฏ** **แห่งธรรมดา**” หรือ “**กฏธรรมชาติ**” ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ถือ “**สังขธรรม**” [ปรมัตตสังขะ] ที่ **เป็น “อริยสังขธรรม”** [อริยสังขัจ ๔] โดยกำจัดอุปสรรคที่เป็น “**กิเลสทั้งหลาย**” และ “**ทุกข์ทั้งหลาย**” [อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์-นามรูป] ด้วยการเห็นข้อหลุดพ้นด้วย “**สามัญลักษณะ ๓**” โดยไตรลักษณ์

ประการสุดท้ายนี้ จึงให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาองค์ความรู้ในภาพรวมเพื่อให้เห็น “**ระบบ** **โครงสร้างของพุทธธรรม**” และให้เป็น “**เครื่องมือในการทบทวนความจำ**” ได้แก่ (๑) **เปรียบเทียบกระบวนการ** **แก้ปัญหาเชิงองค์รวมระหว่างปัญญาสามัญกับปัญญาวริยะ** ดังแสดงรายละเอียดไว้ข้างล่างใน “**ภาพประกอบ ๑๒**” และ (๒) **เปรียบเทียบลำดับขั้นการบำเพ็ญเพียรพุทธภาวนาในสมถกรรมฐานและ** **วิปัสสนากัมมัฏฐาน** ดังแสดงรายละเอียดไว้ข้างล่างใน “**ภาพประกอบ ๑๓**” ตามลำดับ.

มัชฌิมาปฏิปทา [ญาชธรรม-โยคเกษมธรรม]		
(๑) เริ่มด้วยปัญญา	(๒) ดำเนินด้วยปัญญา	(๓) นำไปสู่ปัญญาซึ่ง
อริยอัฏฐังคิกมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘ [โพธิปักขิยธรรม ๓๗]		
(๑) อธิปัญญาศึกษา-ศีล	(๒) อธิศีลศึกษา-สมาธิ	(๓) อธิจิตตศึกษา-ปัญญา
สติปัญญาน ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘		
ไตรสิกขา-วิสุทธิ ๗ [ขั้นตอนความบริสุทธิ์แห่งพุทธกิจ]		
(๑) อธิศีลศึกษา-ศีลอันยิ่ง ๑. สัมมวาจา ๒. สัมมากัมมันตะ ๓. สัมมาอาชีวะ	(๒) อธิจิตตศึกษา-จิตต์อันยิ่ง ๑. สัมมาวายามะ ๒. สัมมาสติ ๓. สัมมาสมาธิ	(๓) อธิปัญญาศึกษา-ปัญญาอันยิ่ง ๑. สัมมาทิฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ
วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ ๖ [ภาวนามยปัญญา]		
ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-ปฏิจักษุปบาท ๑๒ (กฎแห่งกรรม)-อริยสัจ ๔		
ไตรลักษณ์-สามัญลักษณ์ ๓ [ญาณวิโมกข์]		
อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ	ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ	อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ
ทักษะกระบวนการคิดทางโลก	สมาธิภาวนา ๒ [สัมมัตตะ ๑๐-อนุตตริยะ ๓]	
ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน	สมถภาวนา	วิปัสสนาภาวนา
ทักษะการคิดขั้นสูง	วิมุตติ ๒ [นิโรธ ๕]	
กระบวนการแก้ปัญหาทางโลก	เจโตวิมุตติ-ฉานวิโมกข์	ปัญญาวิมุตติ-ญาณวิโมกข์
ระเบียบวิธีวิจัย	อำนาจแห่งสมาธิ [ฉาน]	อำนาจแห่งปัญญา [ญาณ]
๑. กำหนดปัญญา	รูปฉาน ๔-อรุณฉาน ๔	โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖
๒. กำหนดทฤษฎี	สมาธิ ๓	วิโมกข์ ๓
๓. วิเคราะห์	อนิมิตตสมาธิ [อนิจัง]	อนิมิตตวิโมกข์ [อนิจัง]
๔. รายงานผล	อัปป์นินทิตตสมาธิ [ทุกขัง]	อัปป์นินทิตตวิโมกข์ [ทุกขัง]
๕. สรุปอภิปรายผล ข้อเสนอแนะ	สุญญตสมาธิ [อนัตตา]	สุญญตวิโมกข์ [อนัตตา]
๖. นำผล ไปประยุกต์ใช้	นิพพาน ๒ [ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ด้วยสัมมาสัมโพธิญาณ]	
๗. ทำการวิจัยใหม่ (แก้ปัญหา)	☺ สภาพที่ดับกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์อย่างยั่งยืน	
☹ แก้ปัญหาได้ชั่วคราว ไม่ยั่งยืน	สอุปาทิเสสนิพพาน	อนุปัตติเสสนิพพาน
สนองพอกพูนกิเลสและตัณหา	กิเลสปรินิพพาน	ขั้นปรินิพพาน
ดำเนินชีวิตตามกระแสโลกธรรม	ดับกิเลสยังมีขั้น ๕ เหลือ	ดับกิเลสไม่มีขั้น ๕ เหลือ
👉 สังสารทุกข์	👉 สันติบท อมตบท นิพพานบท	

ภาพประกอบ ๑๒: การเปรียบเทียบกระบวนการแก้ปัญหาเชิงองค์รวมระหว่างปัญญาสามัญกับปัญญาอริยะ

นิพพานธาตุ [อมตธาตุ = อริยสังขารแห่งพุทธภาวะ]

วิสังขาร [อสังขตธรรม = พุทธภูมิ ถ้ายังมี “สังขาร” ก็เป็นเพียง “กิริยาจิต” ไม่มี “กรรม-วิบาก” คือ “ปรมาตม์”]
อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ [ความตรัสรู้: สมภาติ ๓-วิโมกข์ ๓ โดยไตรลักษณ์= ญาณทัสสนะมีปริวัฏฏะ ๓ รอบ]

โพธิปักขิยธรรม ๓๗-โลกุตตรธรรม ๘ [โลกุตตรโสมณจิต: มัคคญาณ-ผลญาณ: ยถาภูตญาณทัสสนะ]

โศปสมญาณ-ญาณ ๑๖ [วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ: อริยสังข์ ๔-มัชฌิมาปฏิปทา = นิโรธ ๕: ความดับกิเลส]
สมภาติ ๘-นิโรธสมภาติ [ดับ “สัญญา-เวทนา” โดยลำดับ “วจีสังขาร-กายสังขาร-จิตตสังขาร”: เลือกปฏิบัติได้]
ฐิติภูตัง [พื้นจิตสันดาน = ยังมี อุปาทานขันธ์ ๕: รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ = “กิเลส-อุปาทิ”]

สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ [อธิปัญญาสิกขา] = ผู้รู้-ปัญญาคุณ [โพธิญาณ]

อาสาละ ๔ [อนุสัย ๗-สังโยชน์ ๑๐-“อวิชชา”: = อนุสยกิเลส]

จิตประภัสสร [จิตดั้งเดิม] นั่นคือ มโน [มโนธาตุ = จิตภาพ-จิตตามสภาพ “ภวังคจิต”]

ฌานจิต [รูปฌาน ๔ = จตุตถฌาน]

สัมมาวายามะ-สัมมสติ-สัมมาสมาธิ [อธิจิตตสิกขา] = ผู้เบิกบาน-กรุณาคุณ [อัปมัญญาธรรม]

นิรวรณ ๕ [อุปกิเลส ๑๖: = ปริยฎฐานกิเลส]

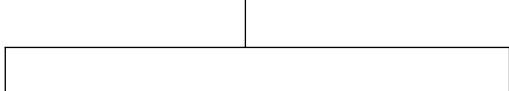
กุศลจิต-สุคติ [สุจริต ๓ = ปาวิสุทธิสีล ๔]

สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ [อธิศีลสิกขา] = ผู้ตื่น-วิสุทธิกุณ [วิสุทธิ ๗]

อกุศลจิต-ทุคติ [ทุจริต ๓: = วิติกมมกิเลส คือ “มูถ ๒” = “อวิชชา-ตัณหา”: ภาวจักร-สังสารทุกข์]

มโนวิญญาณ [อภิสังขาร ๓] -ยถาภูตธรรม [สรรพสิ่ง-ตถตา: สังขาร-สังขตะ และวิสังขาร-อสังขตะ]

วิถีจิต [ขวนจิต “วิญญาณจิต ๑๔” = กรรม ๓: “อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์”]

รูปขันธ์ [สสารธาตุแห่งชีวิตินทรีย์]

นามขันธ์ [วิญญาณธาตุแห่งชีวิตินทรีย์]

[รูป ๒๘ = มหาภูต ๔-อุปาทายรูป ๒๔] [เวทนา ๖-สัญญา ๖-สังขาร ๓ = เจตสิก ๕๒ -วิญญาณ ๖ = จิต ๘๕]

อาหาร ๑ [กวพิงการาหาร]

อาหาร ๓ [ผัสสาหาร-มโนสัญญาเจตนาหาร-วิญญาณาหาร]

อารมณ ๖ [ระบบประสาท-พาหิรายตนะ]

อินทรีย์ ๖ [ระบบสมอง-อัมหมัตติกายตนะ]

อวัยวะร่างกาย [ผัสสะ ๖]

ระบบควบคุมชีวิต [สติสัมปชัญญะ: สังวร ๕]

ธาตุ ๖ [รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรม]

วิญญาณธาตุ ๖ [ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ]

กายานุปัสสนาสติปัญญา

เวทนานุปัสสนาสติปัญญา

ชาตุมนสิการ-ปฏิกุลมนสิการ

จิตตานุปัสสนาสติปัญญา

อสุภะ ๑๐-กายคตาสติ

ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา

ภาพประกอบ ๑๓: ลำดับขั้นการบำเพ็ญเพียรพุทธภาวนาในสมถกรรมฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน